

SOCIAL MENTALITY AND RESEARCHER THINKERS JOURNAL

Open Access Refereed E-Journal & Refereed & Indexed

ISSN: 2630-631X

Social Sciences Indexed

www.smartofjournal.com / editorsmartjournal@gmail.com

January 2018

Article Arrival Date: 12.02.2018

Published Date: 16.05.2018

Vol 4 / Issue 8 / pp: 32-37

Ресей Империясының Түркі Халықтарының Бірлігін Жоюға Бағытталған Отарлық Саясаты (Білім Беру Саясаты Мысалында)

Colonial Policy Of The Russian Empire Againsts The Unity Of Turkic Peoples (On The Example Of Educational Policy)

Yesbol Yesenbaiuly MUHANBETKALIEV
Candidate of philosophical sciences Republic of Kazakhstan

Yerlan Kenzhebaevich ARINOV
Master of philosophy Saken Seifullin Kazakh Agrotechnical University Republic of Kazakhstan

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада авторлар XIX-XX ғасырлардағы түркі халықтарының арасындағы бауырмал әлеуметтік-саяси байланыстарды, рухани жақындықты, ортақ түркілік рухты әлсіретуге, жоюға бағытталған Ресей патшалығының, оның кейінгі мұрагері Кеңес Одағының отарлық пиғылын сол кездегі білім беру саясаты арқылы талдайды.

Ресей империясының түркі халықтарын күшпен орыстандыру жолында ұстанып келген саясатының өзекті желісі отарлаушылардың тілін таратуда және бойында Ресейдің отарлық санасын арқалаған білімдерін беруде еді. Ресей империясының Халықтық ағарту министрлігі мен ағартушы-миссионерлері бұратана халықтар арасында ашылған, орыстандыру саясатын көздеген мектептерге ерекше мән берді. Түркі халықтары үшін мектептер ашудың түбінде оларды сауаттандырып, ғылым-білімге тарту емес, керісінше өздерінің күнделікті саяси-әлеуметтік мұқтажына қызмет етер төменгі дәрежелі қызметкерлер даярлау мақсаты жатты. Жұрт ісін түзейтін оқу-тәрбие жұмысы екендігін жақсы түсінген Абай отарлық біліммен сусындаған қазақ балаларының алған білімдерін халықтың пайдасына жұмсамай, орыс ұлықтарына қосылып алып, халқын талауға жәрдемші болып жүргендерін сынап, «қазаққа күзетші болайын деп, біз де ел болып, жұрт білгенді біліп, халық қатарына қосылудың қамын жейік деп ниеттеніп үйрену керек» екендігін барша түркі халқының балаларына насихат етті.

Абайдың насихатымен сусындаған XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ зиялыларының шоғырын топтастырған ортақ мұрат – бодандық бұғауында жаншылған елін құлдықтан, құлдық санадан құтқару, тарихи жадыны жаңғырту, өзге өркениетті елдер қатарына қосу болғаны белгілі. Заманында дүниені дүр сілкіндірген түркі рухының отаршылдықтың салдарынан іріп-шірігенін, «жауған оқтан қайтпайтұғын, түріктің жолбарыстай жүрегінен» жаралған, «ерікке ұмтылған түрік жанды» түркі халықтарының бірігетін уақыты жеткенін жырлаған М. Жұмабаев сынды ойшылдар оқу-білімді отарлық саясат негізінде жасалған ескі әдіспен емес, зайырлы білім беруді көздейтін жаңа әдіске сай ұйымдастыру төңірегінде топтасты. Осы тұста қазақ зиялыларының түркішілдік идеясы жадидизм идеясымен ұштасты.

Жадидшілдік бағытының қазақ жерінде кең өріс алып, Алаш қозғалысына ұласу шағы 1910-1920 жылдарды қамтыды. Жадидизм – саяси сипаттағы ағым емес, ол – ағарту ісі мен руханиятты тұтастай қамтыған идеялық негізі бар ағым еді. Жадидшілдер отаршылықтан құтылудың бірден-бір жолы түркі жұртының «тілде, ойда, істе – бірлігі» және халыққа білім беру арқылы санасын жаңғырту деп білді. Мектептер мен медреселерде жүргізілетін оқу жүйелерін «жаңа әдіске» сай реформалап, діни сабақтармен қатар ғылымның әр саласынан хабар беретін арифметика, жағырапия, тарих, жаратылыстану, тіл пәндерін жүргізуді алға қойды. А. Байтұрсынұлы, М. Жұмабаев, М. Дулатұлы т.б. қазақ зиялылары жадид бастамасын батыл қолдай отырып, қазақ даласында «жаңа әдіс» бойынша сауат ашуды қолға алды, бар күштерін халыққа миссионерлік пиғылдан ада оқу-білім үйретуге жұмсады. Бірақ, күшіне енген Кеңес үкіметі «панисламист», «пантүркист» деген жалған желеумен түркі халықтарының тілде, дінде, ойда және істегі бірлігін жырлаушы қазақ зиялыларын түрлі себептермен қудалап, «халық жауы» ретінде репрессияға ұшыратты.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында мемлекеттік деңгейде жүзеге асып жатқан рухани жаңғыру бағдарламасының мақсаты түркі халықтарының бірлігін, рухани тұтастығын, түбі бір түркілік тарихи жадысын жаңғырту екені, қазақ тілін латын қарпіне көшіру жөніндегі шешімдер бауырлас түркі халықтарымен қазіргі өркениетте қайта тоғысу екені мақалада қарастырылады.

Кілт сөздер: отаршылық саясат, білім беру, жадидизм, түркі халықтарының бірлігі, тарихи жады, латын қарпі

ABSTRACT

In the article authors analyze colonial intention of the Russian Empire and its successor the USSR directed to weaken and obliterate common Turkic spirit, spiritual affinity, and friendly social and political ties among Turkic nations in the 19th and 20th centuries through its education system.

Topical motives of the Russian Empire directed to enforced Russification of Turkic nations were to spread colonial language and to educate in the context of colonial spirit. Ministry of National Education (the Russian Empire) and teaching missionaries paid great attention to schools opened for non-Russian nations and aimed at Russification policy. The main purpose of schools for non-Russian nations was to train lower level employee serving for their political and social needs, but not to educate and motivate them. Abai who realized that education was necessary for people criticized the Kazakhs who studied in colonial schools and capitalized their knowledge assisting Russian authority to oppress the Kazakh people, he said “We ought to educate ourselves, learn what other people know so as to become their equals and be a shield and a pillar for our people”, and spread these ideas among the Turkic nation people.

Common goal gathered Kazakh intellectuals educated by Abai’s ideas in the early 20th century was to release the oppressed people from slavery, to emancipate them from mental slavery, to refresh historical memory, and to become a developed nation. Such thinkers as Magzhan Zhumabayev, who versified the collapse of Turkic spirit a great in his time, and the time to unite for the freedom-loving and courageous Turkic nations as brave as a lion, gathered within the idea of new method teaching aimed at secular education, but not colonial policy. At that point Pan-Turkism idea of “Alash” political movement coincides with Jadid ideas.

Jadid ideology was widespread in Kazakh territory and developed into “Alash” movement in 1910-1920. Jadid was not political trends, but one with platform totally covered enlightenment and spirituality. Jadids considered “language, thought, and action unity” of Turkic nations and spiritual renewal through enlightenment as main ways of decolonization. They reformed schools and madrasah education system according to the “new method”, and started to deliver such subjects as arithmetic, geography, history, natural science, and languages as well as religion. Akhmet Baitursynuly, Magzhan Zhumabayev, Mirzhakyp Dulatuly, and the other Kazakh intellectuals supporting Jadid initiatives began to teach Kazakh people by “new method”, and fostered all the efforts to educate them without missionary intentions. However the USSR government persecuted Kazakh intellectuals who spread the ideas of Turkic nations’ unity on false charges as “Pan-Islamist” and “Pan-Turkist”, and repressed them as “enemies of the people”.

This article presents that nationwide program of “Spiritual revival” implemented in Kazakhstan is aimed at renewal of Turkic nations’ unity, spiritual integrity, and common Turkic historical memory; states decisions to switch Kazakh from a Cyrillic to a Latin alphabet makes Turkic nations closer in the modern world.

Keywords: colonization policy, education, jadid, unity of the Turkic peoples, historical memory, latin script

Түркі халықтарының барлығы дерлігі XIX-XX ғасырларда Ресей империясының боданына толықтай айналғаннан кейін Ресей патшалығы және оның кейінгі мұрагері Кеңес Одағы өзінің боданындағы түркі халықтарының арасындағы бауырмал әлеуметтік-саяси байланыстарды, рухани жақындықты, ортақ түркілік рухты әлсіретіп, орыстандыруға тырысқаны тарихтан белгілі. Орыстандыруды отаршылдар халықтардың саяси, әлеуметтік, экономикалық, рухани өміріне қатысты ұйымдасқан түрде кезең-кезеңімен, арнайы дайындалған бағдарламаларға сәйкес жүргізді. Осы мақсатта дайындалған арнайы бағдарламалардың бірі – түркі халықтарының арасында отарлық білім беру саясаты еді.

Алдымен түркі халықтарының өмір сүру тәсілінің ерекшелігі, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, наным-сенімі, тарихы жайлы тыңғылықты зертеулер жүргізілді және отаршылдықтың идеологиясын бойына сіңірген миссионерлерді дайындады. 1869 жылы Мәскеуде құрылған миссионерлік қоғамы орыстандыру идеясын жүзеге асыру міндетін атқарды. В.В. Григорьев, В.В. Вельяминов-Зернов, Н.Ф. Костылецкий, И.К. Березин, Н.И. Ильминский, А.Е. Алекторов, В.Н. Витебский, Н.П. Остроумов, А.В. Васильев, П.М. Мелиоранский, А.П. Харузин, В.А. Колпаковский, Н.И. Гродеков, Н.Ф. Катанов, Я.Я. Лютш, Г.Н. Потанин, В.В. Радлов сияқты тағы да басқа миссионер-ғалымдар түркі халықтарын танып-білуге ұмтылды. Орыстың миссионер-ғалымдары түркі халықтары арасында орыстың тілін таратуда және бойында Ресейдің отарлық санасын арқалаған білімдерін беруде шешуші қызмет атқарды. Сөзіміз дәлелді болуы үшін мұрағаттық құжаттардан алынған тарихи деректерге жүгінейік.

Алаш мұраларын зерттеуші ғалым Тұрсын Жұртбай «Сүре сөз» еңбегінде: «Бұратана жұрттың әдеби үлгілерін жиып, оны іріктеп, бастыруға үлкен үлес қосқан Қазақ халқының «ең сенімді досы», Ы. Алтынсариннің миссионер-ұстазы Н.И. Ильминский өзінің мақсатын ешқандай қысылып-қымтырылмастан 1891 жылы 27 желтоқсан күні В.Н. Витебскийге: «Бұратаналарға білім беру жүйесінің түпкі мақсаты – бұратаналарды орыстандыру және дінін де, тілін де мүлдем ұмыттырып, бүтіндей орысқа сіңіріп жіберу. Міне, соған ұмтылуымыз керек», – деп ашық жазды [1, 17]. «Бұратана» халықтардың арасында мектептердің ашылып, халыққа зайырлы білім беруінің астарында орыстандыру саясаты жатқандығын Түркістан мұғалімдер семинариясының 25 жылдық мерекесінде Н.П. Остроумовтың жасаған баяндамасынан да көруге болады. Ол баяндамасында: «Русско-государственные задачи и стремления нашего отечества по отношению к инородцам состоят, в обрусении... еще другая задача – способствовать слиянию киргиз с русскими в один целый политическо-государственный организм», [2, 25] – деп тайға таңба басқандай айтып берді.

Отарланған халықтарды орыстандырудың шешуші кілті – аралас мектеп немесе әртүрлі саяси-әлеуметтік жағдайларға орай ашылып отырған мектептер мен кейбір кәсіптік оқу орындары болды. Ағарту министрлігі мен миссионерлердің шет аймақтағы бұратана халықтар арасында ашылатын, бірақ негізінен орыстандыру саясатын көздеген аралас мектептерге ерекше мән берілді. Түркі халықтары үшін мектептер ашудың түбінде оларды сауаттандырып, ғылым-білімге тарту емес, керісінше өздерінің күнделікті саяси-әлеуметтік мұқтажына қызмет етер төменгі дәрежелі қызметкерлер даярлау мақсаты жатқан еді. Отарлық біліммен сусындаған қазақ балаларының алған білімдерін халықтың пайдасына жұмсамай, ұлықтарға қосылып алып, халқын талауға жәрдемші болып жүргендерін көрген Абай сияқты ойшылдардың миссионерлердің бұл ойын түсінбеуі мүмкін еместін. Түсінбесе, Абай: «Баламды медресеге біл деп бердім. Қызмет қылсын, шен алсын деп бермедім», «Ойында жоқ бірінің, Салтыков пен Толстой. Иә тілмаш, иә адвокат, болсам деген бәрінде ой», – деп білім алып жатқан балаларды сақтандырма еді. Мұның барлығы даланы отарлауға қызмет ететін кәсіп екенін Абай өте терең түсінген.

Ұлықтардың сойылын соғып жүргендерді Абай: «Жорғалықпенен көңілін алсам екен деген надан әке-шешесін, ағайын-жұртын, дінін, адамшылығын жауырынынан бір қаққанға сатады. Тек майордың күлгені керек деп, к...і ашылса да, қам жемейді. Орыстың ғылымы, өнері – дүниенің кілті, оны білгенге дүние арзанырақ түседі. Ләкин осы күнде орыс ғылымын баласына үйреткен жандар соның қаруымен тағы қазақты аңдысам екен дейді. Жоқ, олай ниет керек емес» [3, 109] – деп сынады, алған білімін елдің мұң-мұқтажы үшін жұмсауды міндет етеді.

Абайдың жиырма бесінші қара сөзінде: «Турасын ойлағанда, балаңа қатын әперме, енші берме, барыңды салсаң да, балаңа орыстың ғылымын үйрет! Мына мен айтқан жол – мал аяр жол емес. Құдайдан қорық, пендеден ұял, балаң бала болсын десең – оқыт, мал аяма! Әйтпесе, бір ит қазақ болып қалған соң, саған рахат көрсете ме, өзі рахат көре ме, я жұртқа рахат көрсете ме?» [3, 109] – дейді. Абай балаға білім берудің қажеттілігін ашып көрсетеді. Бала бала болсын десең қатын әпермесең де, енші бермесең де оған білім үйрет. Жай білім емес, орыстың білімін үйрет. Бұл сөзден соң Абай орысшыл болған, орыстың отарлық саясатын қолдаған деген жалған пікірлер тумауы қажет. Орыс білімін, ғылымын меңгерудің астарында отарлыққа болысушылық емес, қайта одан сақтану жатыр. «Зарарынан қашық болу, пайдасына ортақ болуға тілін, оқуын, ғылымын білмек керек... Сен оның тілін білсең, көкірек көзің ашылады. Әрбіреудің тілін, өнерін білген кісі оныменен бірдейлік дағуасына кіреді, аса арсыздана жалынбайды» [3, 109]. Тілін, оқуын, ғылымын меңгерсең олардың әрекеттерінің қазақ үшін пайдалы тұсын және зиянды тұсын аңғарасың, олардың пиғылың түсінесің. Аңғарып қана қоймай, көкірек көзін ашылса, бірдейлік дағуасына кіресің. Күштінің қаруын меңгермей күшінді теңестіре алмайсың. Ахмет Байтұрсынұлы айтпақшы, «Дүнияда ерге теңдік, кемге кеңдік, азды көпке теңгеретін ғылым менен өнерді, елсізді елдіге теңгеретін, жоқты барға

теңгеретін ғылым менен өнерді керек қылатын қазақ аз. Теңдікке қолы қалай жетсін? Қатерлі жерде қаперсіз отырдық. Өзімізге өкпелемесек, өзгеге өкпелер бет жоқ» [4, 214]. Орыстың қаруы оның ғылымында, білімінде, егер оның ғылымын меңгерсең, «аса арсыздана жалынбайсың». Онымен тең тұрасың, халқыңды басыбайлықтан құтқару үшін күресесің, қорлығына көнбейсің.

Сондықтан қазақтарға орысша оқу керек, бірақ алдымен «құлшылық қыларлық қана, түркі танырлық қана таза оқыса болады» [3, 109]. Абай бірден орыс ғылымын меңгер демейді, алдымен түркі танырлық сауатыңды аш, өз халқынның мәдениетін, тарихын, дәстүрін, дінін біл. Одан кейін «араб, парсы керек» [3, 109]. Араб пен парсы мәдениетінің қазақпен рухани байланысы, ортақ тарихы мен ортақ діни мүддесі бар. Өз жұртынның дүниетанымы бойынша негіз қалыптастыр, сосын барып орыс мәдениетін меңгеруге кіріс.

Жоғарыда отаршылдардың «бұратаналарға» білім беріп, мектеп ашуларының астарында орыстандыру саясаты жатыр деген болатынбыз. Бұл Абайдың білім алу, ғылым меңгеру туралы ойларына мүлдем кереғар саясат. Абай жұрт ісін түзейтін оқу-тәрбие жұмысы екендігін жақсы түсінген. Бірақ бұл іс өз тілінде, халықтық тәрбиеде жүргізілсе құба-құп. Және оқығанда да, «қазаққа күзетші болайын деп, біз де ел болып, жұрт білгенді біліп, халық қатарына қосылудың қамын жейік деп ниеттеніп үйрену керек» [3, 110]. Абай ұсынған оқудың мақсаты осы. Орыс ғылымын «соның қаруымен тағы қазақты аңдысам екен» деп емес, қазаққа күзетші болайын деп оқы, халық қатарына қосылудың қамын же. Бұл орыс миссионерлерінің ағарту жүйесіне мүлдем қарсы мақсат еді. Олардың көздегені ұлттық тілін, мәдениетін, дәстүрін ұмытқан, отаршылдардың сойбылын соғатын адамдар жасап шығаруын. Бұл мақсат үшін отаршылдар түрлі-түрлі әдістерді ойлап тапты және орыстандыру ісіне қазақтан шыққан оқыған азаматтарды тартқысы келді. Н.И. Ильминский 1869 жылы Ағарту министріне жазған хатында: «Ыбырай Алтынсарин қазақтардың ортасына өзі мектеп ашса, орыс әліпбиін сонда қолданса, оны орыстар істетіп отыр дегізбей атқарса,... ең әуелі идея Алтынсариндікі болса...», [5, 1-2] – деп пікір қосады.

Миссионер-ғалым Н.И. Ильминскийдің хатында айтылған қазақ халқының ғасырлар бойы қолданып келген араб графикасы негізіндегі жазуын кирилл қарпімен алмастырудың салдарын академик М. Мырзахметов «Қазақ қалай орыстандырылды?» еңбегінде былай түсіндіреді: «Күнделікті тұрмыста ғасырлар бойы қолданып келе жатқан арабша жазуын кириллицамен алмастыруда – бүкіл халықтың келер ұрпағын ата-баба салтынан, ұғым-нанымынан, тарихи естегі дәстүрлік жалғастығынан үзіп, рухани жағынан қалай илесен солай қарай жығыла беретін көнбіс құлға айналдыру мақсаты жатты» [6, 45]. Патшалық Ресей кезінде жоспарланған боданындағы түркі халықтарының араб қарпі негізіндегі жазуын кирилл жазуына ауыстыру ісі кеңестік кезеңде де өз мақсатынан ауған жоқ. Орыс отаршылдарының мұндай әрекетіне қазақ зиялыларының көбісі наразылық танытып жатты. Мәселен, А. Байтұрсынұлы: «...қазақты орысқа аударамыз деген пікір бәрін бүлдіріп отыр. Школдар қазақ тілін жоғалтып, орыс тіліне түсіреміз дейді. Сол үшін балалар орыс әрпімен оқысын дейді... Хүкметке керегі мемлекеттегі жұрттың бәрі де бір тілде, бір дінде, бір жазуда болу, ал халыққа керегі – өз діні, тілі, жазуының сақталуы» [4, 268] – деп орыс әрпімен оқуға қарсылығын көрсетті.

Қарсылықтардың көптігінен орыс жазуына бірден көшу қауіп тудыратындығын ескерген Сталин уақытша латын жазуын ендіре тұру керек деген кеңеске құлақ асып, 1929 жылы латын жазуын қабылдатты. Ал 1940 жылы латын жазуының орнына халықтың қалауы бойынша деген жасанды сылтаумен орыс жазуы кириллицаға көшірілді. Бұған қарсылық болмады, себебі қазақ жерінде болған ашаршылық, одан кейінгі 1937 жылғы қазақтың оқыған, білімді азаматтарын репрессиялаудан зәрезап болған халықтың қарсылық жасауға дәттері бармады. Философия ғылымдарының докторы Г.Батыгин Кеңес Одағының бұл әрекетінің әсерін: «Сталинские репрессии обрели такой масштаб, что во многих регионах была истреблена

национальная интеллигенция, которая является носителем исторической памяти народа... В Азербайджане, Казахстане, Молдавии традиционный алфавит был заменен кириллицей. Корни культуры, державшейся на многовековой традиции, были подрезаны» [7, 25] – деп сипаттаған еді.

Ресей империясы осылайша өзінің түркі халықтарын орыстандыру саясатын отарлық білім беру және жазу қарпін ауыстырумен жүзеге асырғысы келді. Осы саясатты түсінген зиялы қауым түркі жұртының бірлігі болмайынша, түркілік рухты оятпайынша отарлықтың «қайыс қамытынан» құтыла алмайтынын жақсы білді. Абайдың насихатымен сусындаған ХХ ғасырдың бас кезіндегі қазақ зиялыларының шоғырын топтастырған ортақ мұрат – бодандық бұғауында жаншылған елін құлдықтан, құлдық санадан құтқару, тарихи жадыны жаңғырту, өзге өркениетті елдер қатарына қосутын. Осы ортақ мұрат үшін Мағжан Жұмабаев:

Япыр-ай, айрылдық па қалың топтан,
 Шабылып қайтпайтұғын жауған оқтан?!
 Түріктің жолбарыстай жүрегінен,
 Шынымен қорқақ болып жаудан бұққан?!
 Шарқ ұрып ерікке ұмтылған түрік жаны,
 Шынымен ауырды ма, бітіп халы?!
 От сөніп жүректегі құрыды ма
 Қайнаған тамырдағы ата қаны?!
 Бауырым! Сен о жақта, мен бұ жақта
 Қайғыдан қан жұтамыз. Біздің атқа
 Лайық па құл боп тұру? Жүр, кетелік
 Алтайға, ата мирас алтын таққа [8, 40]

– деп жырлады.

Заманында дүниені дүр сілкіндірген түркі рухының отаршылдықтың салдарынан іріп-шірігенін, «жауған оқтан қайтпайтұғын, түріктің жолбарыстай жүрегінен» жаралған, «ерікке ұмтылған түрік жанды» түркі халықтарының бірігетін уақыты жеткенін жырлаған М. Жұмабаев сынды ойшылдар оқу-білімді отарлық саясат негізінде жасалған ескі әдіспен емес, зайырлы білім беруді көздейтін жаңа әдіске сай ұйымдастыру төңірегінде топтасты. Осы тұста қазақ зиялыларының түркішілдік идеясы жадидизм идеясымен ұштасты.

«Жадит» термині ХІХ ғасырдың екінші жартысында қалыптасты. «Жадид-и» арабтың «жаңа» деген мағына беретін сөзі. Алаштанушы ғалым Д. Қамзабекұлы жадидизм идеясына «Алаштың рухани тұғыры» еңбегінде: «ХІХ ғасырдың соңында Ресей империясын әлемдік озық педагогика тәжірибесіне сәйкес, алғаш рет мұсылман балаларын дыбыс жүйесімен оқытуды қырым-татары, күллі зиялының аузында жүрген ағартушысы Исмаил Гаспринский бастайды. Бұл жүйе «усул жадит» деп аталады. Қырымдағы Бақшасарайдың Зинд-жирлы медресесінде басталған осы жаңаша оқыту әдісі санаулы жылдарда Ресейдің күллі аймағына, тіпті шетел – Үндістанға дейін тарайды», [9, 14] – деп сипаттама бере келе, жадидшілдік бағытының қазақ жерінде кең өріс алып, Алаш қозғалысына ұласу шағын 1910-1920 жылдарды қамтыды деп көрсетеді.

Жадидшілдік – саяси сипаттағы ағым емес, ағарту ісі мен руханиятты тұтастай қамтыған идеялық негізі бар ағым еді. Жадидшілдер отаршылықтан құтылудың бірден-бір жолы түркі жұртының «тілде, ойда, істе – бірлігі» және халыққа білім беру арқылы санасын жаңғырту деп білді. Мектептер мен медреселерде жүргізілетін оқу жүйелерін «жаңа әдіске» сай реформалап,

діни сабақтармен қатар ғылымның әр саласынан хабар беретін арифметика, жағырапия, тарих, жаратылыстану, тіл пәндерін жүргізуді алға қойды. А. Байтұрсынұлы, М. Жұмабаев, М. Дулатұлы т.б. қазақ зиялылары жадид бастамасын батыл қолдай отырып, қазақ даласында «жаңа әдіс» бойынша сауат ашуды қолға алды, бар күштерін халыққа миссионерлік пиғылдан ада оқу-білім үйретуге жұмсады. Бірақ, күшіне енген Кеңес үкіметі «панисламист», «пантүркист» деген жалған желеумен түркі халықтарының тілде, дінде, ойда және істегі бірлігін жырлаушы қазақ зиялыларын түрлі себептермен қудалап, «халық жауы» ретінде репрессияға ұшыратты. Мәселен, А. Байтұрсынұлы №1 «пантүркист» ретінде И.В. Сталиннің тікелей бақылауында болды. Ғұмыр бойы қудалануда болған А. Байтұрсынұлы 1937 жылы 6 желтоқсанда «халық жауы» ретінде атылды. Оның барлық еңбектері пантүркистік, антикеңестік пиғылда деген жала жабылып, жиналып-теріліп өртелінді. Тіпті, оның атын атап, шығармаларын сақтаған азаматтар ұлтшыл буржуазия өкілі, халық жауы ретінде лагерьлерге қамалып, «ит жеккенге» айдалып, ату жазасына кесіліп те жатты. Бұл тек А. Байтұрсынұлының басына түскен нәубет қана емес, Ресей империясының боданы болған барлық түркі жұртының зиялыларына келген зауал еді.

Мұндай зауал Кеңес Одағының ыдырауымен тарихқа айналғанымен, қазіргі уақытта Ресейдің отарлық саясатынан зардап шеккен түркілік рух пен бірлікті жаңғыртудың да шешілмеген түйіндері бар екені белгілі. Бірлік дегенде бірліктің мағынасын дұрыс түсінгеніміз абзал. Бірлік, Абай айтпақшы: «ақылға бірлік, малға бірлік емес. Малыңды беріп отырсаң, атасы басқа, діні басқа, күні басқалар да жалданып бірлік қылады! Бірлік малға сатылса, антұрғандықтың басы осы...» [3, 95]. Сондықтан Қазақстан Республикасының қазіргі таңда мемлекеттік деңгейде жүзеге асырып жатқан рухани жаңғыру бағдарламасының түркі халықтарының бірлігін, рухани тұтастығын, түбі бір түркілік тарихи жадысын жаңғыртуға, қазақ тілін латын қарпіне көшіру жөніндегі шешімдері бауырлас түркі халықтарымен қазіргі өркениетте қайта тоғысуына маңызды үлес қосатынына сенеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Т.Жұртбай. Сүре сөз. Алматы: Экономика. – 2005. – 400 бет.

Остроумов Н.П. Отчет Туркестанской учительской семинарии за XXV лет ее существования. Ташкент, 1906. – С. 25.

Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы. Абай шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Жазушы. Т.2: Өлеңдер мен аудармалар. – 2005. – 336 бет.

Ахмет Байтұрсынұлы. Ақ жол. Алматы: Жалын. – 1991. – 464 б.

Қазан архиві, 968-қор, 1-тізім, 16-іс, 1-2 беттер

М.Мырзахметов. Қазақ қалай орыстандырылды. Алматы: Атамұра. – 1993. – 128 бет.

Батыгин Г.С. Вопросы по национальному вопросу: Межнациональные конфликты при социализме. Новое время. 1989, №18. – С. 25.

М. Жұмабаев. Алматы: Жазушы. – 2002. – 400 бет.

Д.Қамзабекұлы. Алаштың рухани тұғыры. Астана: Ел-шежіре. – 2008. – 357 бет.

С. Торайғыров. Дүние дөңгелегі айналады: таңдамалы / ред. Ә. Қайран. Халықаралық Абай клубы, Жидебай. – 2009. – 350 бет.